

De dites i malnoms: *taleques* i *escurçons*. Una pàgina de la història de la medicina valenciana

Rafael Monferrer Guardiola

A Mario López-A.

RESUM

EL PRESENT ARTICLE PRETÉN RECORDAR LA IMPORTÀNCIA DELS ESCURÇONS DE LA NOSTRA DEMARCATIÓ I DE LA TRIAGA MAGNA, A PROPÒSIT DE L'ESCURÇÓ, UN DELS COMPONENTS MÉS PRINCIPALS DE L'ELECTUARI I MOTIU DEL MALNOM DELS HABITANTS DE VILAFRANCA I CASTELLFORT, POBLES DE L'HÀBITAT BIOGEOGRÀFIC DE L'ESCURÇÓ, I L'ORIGEN DE DITES I MALNOMS. ES FA MENCIO ALS ESCURÇONS DE L'ÀREA I ES RECORDA LA SEUA VIGÈNCIA EN LA MEDICINA POPULAR DE LA TERRA MITJANÇANT PRODUCTOES D'ELABORACIÓ I CONSUM CASOLANS D'APLICACIÓ TÒPICA.

RESUMEN

EL PRESENTE ARTÍCULO PRETENDE RECORDAR LA IMPORTANCIA DE LAS VÍBORAS DE NUESTRA DEMARCATIÓN Y DE LA TRIACA MAGNA, A PROPÓSITO DE LA VÍBORA, UNO DE LOS COMPONENTES MÁS PRINCIPALES DEL ELECTUARIO Y MOTIVO DEL SOBRENOMBRE DE LOS HABITANTES DE VILAFRANCA Y CASTELLFORT, PUEBLOS DEL HÁBITAT BIOGEOGRÁFICO DE LA VÍBORA Y EL ORIGEN DE REFRADES Y MOTES. SE MENCIONAN LAS VÍBORAS DEL ÁREA Y SE REMEMORA SU VIGENCIA EN LA MEDICINA POPULAR DE LA TIERRA MEDIANTE PRODUCTOS DE ELABORACIÓN Y CONSUMO CASEROS DE APLICACIÓN TÓPICA.

ABSTRACT

THE PRESENT ARTICLE HIGHLIGHTS THE IMPORTANCE OF VIPERS IN OUR DEMARCATION AND THE FUNDAMENTAL ANTIDOTE FOR THEM, THE KEY COMPONENT OF THE ELECTUARY AND THE REASON FOR THE NICKNAMES OF THE INHABITANTS IN VILAFRANCA AND CASTELLFORT, VILLAGES OF THE BIOGEOGRAPHIC HABITAT OF THE VIPER. VIPERS OF THE AREAS ARE MENTIONED AS WELL AS ITS RELEVANCE IN THE LOCAL POPULAR MEDICINE WHICH WAS MADE OUT OF DOMESTIC AND HOMEMADE PRODUCTS AND INTENDED FOR EXTENAL USE.

sents a Europa. Unes vegades de forma poc penosa a presoners d'alt rang (Cleopatra), unes altres amb motius bèl·lics, guerres púniques (Anníbal i uns altres militars cartaginesos catapultaven recipients contenint ofidis verinosos als baixells enemics per semblar el pànic i el desconcertament entre els seus tripulants). Fins el segle XVII el seu ús com verí en els banquets fou una forma habitual d'eliminar als rivals polítics, com a hores d'ara volien fer uns delinqüents amb a un conegut magistrat de l'Audiencia Nacional. Així fins les al·lusions dels nostres clàssics, els quals bé que se'n feien ressó: «Llir entre cards, los escurçons no morden» escribia Ausiàs March (XXXIV). «Ma muller, la qual una serpent ab son verí» anotava Bernat Metge (*Somni III*). «Lançaren-los en un sól de torres, hon hauia moltes serps e escurçons e altres vils animals» es pot llegir al *Tirant* (c. 85). «Entre molsa ha vist un escorçó mig amagat» consta a la introducció de l'Atlàntida. A la penúltima escena (XX) del tan nostre *Auto sacramental de la vida de San Antonio Abad*, la veu de l'eremita hi fa referència com a esperits infernals:

Basiliscos ponzoñosos,
serpientes, víboras, perros,
al conjuro de esta cruz
os he de echar al infierno.

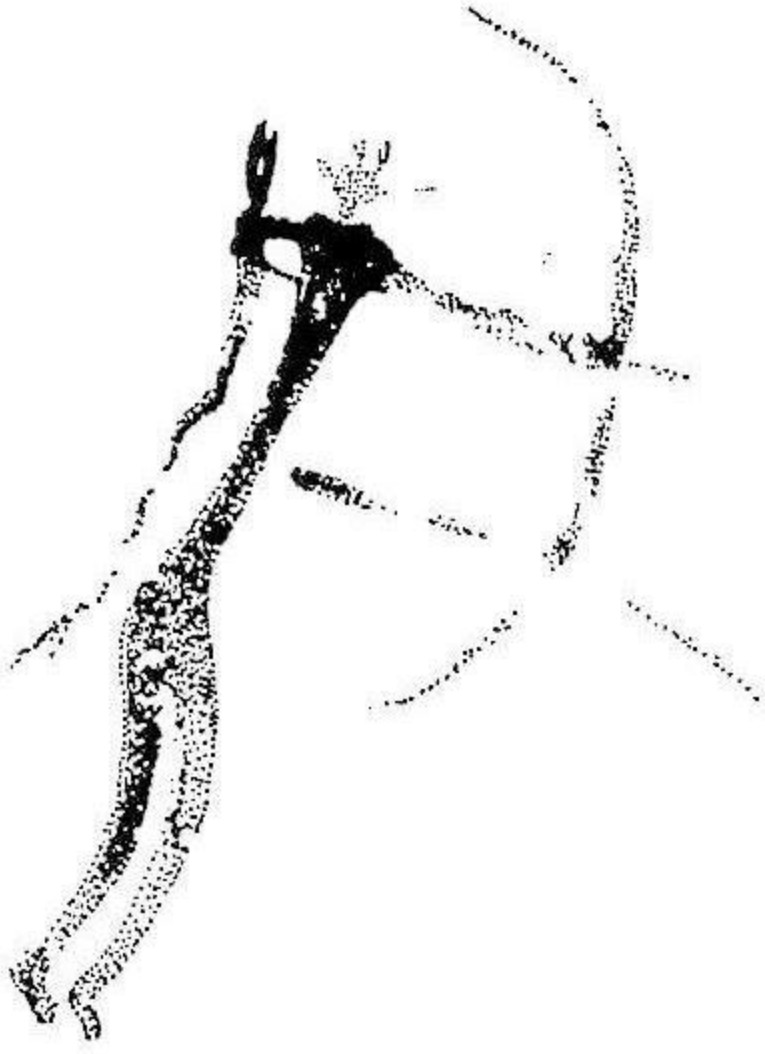
El grandíssim llatinista mossèn J. García Girona, l'ignorat benassalenc savi, al seu *Vocabulari del Maestrat*, diu: «escorçó és vibra»,²⁹ i així ho anota al poema *Seidia*: «de grans serps i escurçons la maldició».³⁰ També un magnificat poeta de la rodalia no escatimà escriure «l'escorçó és una serpeta, de verinosa denteta»³¹ fins i tot motivar l'àlies dels personatges principals, *Miquel l'Escurçoner*, potser la millor novel·la escrita sobre aquesta terra.³²

Un poc d'història: taleques i escurçons

Al grup de pictografies de les pintures rupestres de la Covatina del Tossalet del Mas de La Rambla al terme de Vilafranca^{33, 34} descobertes pel mestre de l'escola, Salvador Gómez Bellot (1969),³⁵ corresponents a l'arte neolític inciso,³⁶ l'equivalent al que tradicionalment s'ha conegut per *arte rupestre levantino*, entre altres, hi ha unes figures humanes remedant la captura d'escurçons.

«De gran importancia conceptuamos las escenas de las pinturas ns. 10, 12 y 14, relacionadas con la caza de los ofidios en estos parajes del altiplano de Villafranca, reptiles que por su pequeñez habremos de suponer víboras».³⁷

Un *ex novo* de les pintures rupestres que confereix a la nostra balma un extraordinari interès.³⁸ Entre les diverses interpretacions suggerides cap la de con-

Mesado Oliver. Pictografia del Mas de La Rambla

siderar-les com els antecedents remots d'una pràctica ancestral que ha perdurat a Vilafranca i Castellfort fins mitjans del segle XIX: l'extracció del verí de l'ofidi –per a enverinar les puntes de les fletxes dels caçadors prehistòrics de la terra?–, costum que amb els anys hauria pogut derivar cap a interessos pecuniàrio-sanitaris.³⁹ Les referències a l'ús màgic-religiós i bèl·lic i de vipèrids, inclús amb finalitats empírico-terapèutiques, són freqüents als pobles de l'antigüitat.

P. Vernia, interessat en aquests temes, en una anàlisi històrica amb la fi d'establir relacions diacrònic-sincròniques sobre la utilització dels ofidis en l'àrea mediterrània i els altiplans de Vilafranca, a propòsit d'aquestes representacions faunístiques vilafranquines, es pregunta si eren el resultat de la seua depredació, escenes de la vida quotidiana o rituals màgic-religiosos i terapèutics?

«¿La simple abundancia de reptiles que siempre ha existido en la comarca, ha sido la causa de que en determinados momentos prehistóricos o históricos se practicara su depredación? ¿Nos encontramos ante una más de las numerosas escenas, dentro de la natural tendencia del arte rupestre levantino, con representaciones faunísticas propias de la zona, caracterizadas por un claro predominio de los temas rutinarios de la vida cotidiana? ¿La captura de los ofidios en la comarca de Vilafranca, guardaría alguna relación con otras culturas mediterráneas, estando relacionada con algún ritual mágico-religioso o incluso con fines terapéuticos?»⁴⁰

Així, doncs, es pot afirmar que la presència de l'ofidi i consegüentment la seua caça és consubstancial amb els habitants de la zona. Des de sempre. D'aquí el con-sabut tòpic malnom geogràfic-antropològic dels castellfortins: *escurçons*,⁴¹ i dels vilafranquins: *taleques* també *talequins*.⁴² Com s'endevina, vé de tradició secular. Les dites populars com les dues arreplegades per mi mateix al Forcall (setembre de 1973), ho confirmen: